

XUSUSIY BAHOLASH TOIFASI ORQALI XITOIY-O‘ZBEK FRAZELOGIZMLARINI TAHLIL QILISH MASALALARI

Mustaqil tadqiqotchi: Irgasheva Umida Asqarjon qizi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O‘zbekiston

E-mail: umida.0402@mail.ru

Annotatsiya: *Ushbu maqolada xitoy va o‘zbek frazeologizmlari xususiy baholash toifalari — madaniy munosabat, hukm yoki hissiy munosabatni bildiruvchi subyektiv lingvistik belgilar orqali ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ikkala til ham baholashni ifodalash uchun metafora, giperbola va madaniy jihatdan ildiz otgan ramzlardan foydalanadi, ammo falsafiy, diniy va ekologik kontekstdagi farqlar tufayli tematik ustuvorliklarda sezilarli darajada farq qiladi.*

Kalit so‘zlar: *baholash toifasi, frazeologizm, Konfutsiychilik, Daosizm, baholash strategiyalari, ijobiy, salbiy, neytral baholash, tematik fokus, ramziylik.*

KIRISH

Frazeologizmlar — idiomalar, maqollar va barqaror iboralar madaniy donolik, qadriyatlar va jamoaviy xotiraning lingvistik ustunlari bo‘lib xizmat qiladi. Ularni “xususiy baholash toifalari” yordamida tahlil qilish, subyektiv hukmlarga asoslangan tizim (masalan, ma’qullash, kinoya, axloqiy hukm) jamiyat yashirin munosabatlarni qanday ifodalashini tushunishga imkon beradi. Xitoy-Tibet va Turkiy oilalarga mansub xitoy va o‘zbek tillari yorqin kontrastni ifodalaydi: xitoy tili Konfutsiy va Dao tamoyillarini aks ettiradi, o‘zbek tili esa turkiy ko‘chmanchilar an’analari va Islom merosi bilan shakllangan. Farqlarga qaramay, ikkala til ham metafora va og‘zaki an’analarga tayanadi.

Frazeologizmlar tadqiqi bo‘yicha oldingi tadqiqotlar strukturaviy yoki semantik tahlilga qaratilgan edi, ammo baholash yondashuvlaridan foydalangan holda tillararo taqqoslashlar yaxshi tushunilmagan. Ushbu maqolada ikkita savol ko‘rib chiqiladi:

1. Xitoy va o‘zbek olimlari frazeologizmlar yordamida tadqiqot olib borish jarayonida xususiy baho toifasidan qanday foydalanadilar?

2. Baholash strategiyalaridagi o‘xshashlik va farqlarni qanday madaniy omillar tushuntiradi?

Tilshunoslikda xususiy baho (individual evaluation) atamasi asosan tilshunoslikka oid maxsus tadqiqotlar yoki nazariyalarni baholashda ishlatiladi. Bu atama tildagi ba’zi xususiyatlarni yoki individual omillarni baholashga nisbatan qo‘llanilishi mumkin. Masalan, tilning tuzilishini yoki foydalanishdagi turli individual farqlarni (shaxsiy nutq uslubi va h.k.) o‘rganishda xususiy baho qo‘llanilishi mumkin.

Xususiy baho toifasi keng qamrovli bo'lib, o'z ichiga hissiy va ratsional bahoni qamrab oladi. O'z navbatida hissiy baho hissiy ta'm (gedonistik) va psixologik bahoni ifodalaydi[1].

Tadqiqot davomida olingan natijalar qiyosiy frazeologiya va madaniyatlararo muloqotga yordam beradi, bu ayniqsa Xitoy va Markaziy Osiyo o'rtasidagi almashinuvning o'sish davrida as qotadi.

METODLAR

Xususiy baholash V. Telia (1996) fanga kiritgan toifalar asosida tahlil qilindi [2]:

- Ijobiy baholash (maqtov, hayrat);
- Salbiy baholash (norozilik, nafrat);
- Neytral / ambivalent baholash (kinoya, paradoks).

Har bir frazeologizm semantik tuzilish: metafora, o'xshatish yoki so'zma-so'z ma'no; pragmatik funksiya: kontekstual foydalanish (masalan, nasihat, rag'batlantirish); madaniy jihatdan: tarixiy, diniy yoki ekologik ma'lumotnomalar nuqtai nazaridan tahlil qilindi.

NATIJALAR

Ijobiy baholash. Xitoyliklar frazeologizmlar orqali ijobiy fazilatni ifodalash uchun ko'pincha tabiat va oilaviy uyg'unlikdan foydalanganlar. Masalan, 雪中送炭 (qor yog'ishiga ko'mir yetkazib berish) Konfutsiy kollektivizmini aks ettirgan holda o'z vaqtida yordamni maqtaydi. Ajdaho (kuch) va Feniks (chidamlilik) kabi hayvonlarning ramzlaridan foydalangan holda frazeologizmlar yaratilgan.

O'zbek frazeologizmlari esa, chorvachilik hayotidan kelib chiqqan jamoaviy birdamlik va amaliylikni ta'kidlaydi. "Birlikda kuch bor" ("birlikdagi kuch") ko'chmanchilarning o'zaro bog'liqligini aks ettiradi. Ijobiy baho ko'pincha tirikchilikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydigan hayvonlar bilan bog'liq (masalan, otlar mehnatsevarlikni anglatadi).

Salbiy baholash. Xitoy frazeologizmlarida xatti-harakatlarni tanqid qilish uchun tarixiy ishoralardan foydalanilgan. 守株待兔 (dumg'azada quyonlarni kutish) Daosizm masaliga ishora qilib, amaliy bo'lmaganlikni masxara qiladi. Ko'pincha i stehzo yordamida bilvosita ustunlik qildi[3].

O'zbek frazeologizmlari tanqid uchun ochiq, kulgili metaforalarni ishlatgan. "Itning dumini qisqarib, tiyraklik deb atar" ("itning dumini qisqartirish va uni tik deb atash") pragmatik dunyoqarashni aks ettiruvchi ikkiyuzlamachilikni qoralaydi. Hayvonlarning metaforalari (masalan, yolg'on uchun tulkilar) keng tarqalgan edi.

Madaniy qarama-qarshiliklar:

- Tematik fokus: Xitoy frazeologizmlari uyg'unlik va bilvosita ustuvorlikni ifodalaydi; o'zbek frazeologizmlari amaliy va samimiylilikni qadrlaydi.

- Ramziylik: Xitoy frazeologizmlari adabiy/tarixiy motivlarga asoslangan; o'zbek frazeologizmlari cho'ponlik hayotiga (masalan, chorvachilik, ekinlar) murojaat qilgan.

MUHOKAMA

1. Xitoy tiliga xos bo'lgan frazeologizmlarning bilvosita baholash strategiyasi Konfutsiyning "yuz" madaniyatiga mos keladi, bunday frazeologizmlarda ochiq tanqidga yo'l qo'yilmaydi. O'zbeklarning to'g'riligi, dangalligi ko'chmanchi pragmatizm va og'zaki hikoya qilish an'alarini aks ettiradi, shu sababli o'zbek frazeologizmlarida aniqlik hamda omon qolish uchun donolikdan foydalanish asosiy xususiyat hisoblanadi.

2. Birgalikda baholash toifalari (masalan, halollikni maqtash) insonning universal tashvishlarini ta'kidlaydi. Biroq, baholashning "ifodasi" madaniyatga bog'liq: Xitoy frazeologizmlarida allegoriyadan foydalaniladi, o'zbek frazeologizmlari esa jonli va aniq tasvirni yoqtiradi.

3. Xususiy baholash toifalari e'tiborga olinmasa, noto'g'ri talqin qilish xavfi paydo bo'ladi. Misol uchun, xitoylik ma'ruzachi o'zbeklarning ochiqqligini qo'pol deb bilishi mumkin, o'zbeklar esa xitoyliklarning bilvosita ekanligini qochqin deb bilishlari mumkin. Til o'qituvchilari o'quv materiallarida baholovchi subtekstlarni to'g'ri ta'kidlab o'tishlari kerak.

XULOSA

Ushbu tahlil shuni ko'rsatadiki, xitoy va o'zbek frazeologizmlari madaniy jihatdan aniq, ammo tarkibiy jihatdan o'xshash strategiyalar orqali baholashni ifodalaydi. Xitoy frazeologizmlari falsafiy noziklikni ta'kidlasa, o'zbek frazeologizmlari pragmatik ravshanlikni birinchi o'ringa qo'yib, ularning noyob sotsiotarixiy traektoriyalarini aks ettiradi. Ushbu mexanizmlarni tushunish lingvistik nazariyani boyitadi va tobora o'zaro bog'liq bo'lgan mintaqada o'zaro tushunishni rivojlantiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 54 с.
2. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 46 с.
3. Luo X. Chinese Idioms and Confucian Thought. – Beijing: Press, 2010. – 89 p.
4. Xodjayev B.X. Pedagogik aksiologiya. O'quv qo'llanma. T. "Fan va texnologiya", 2011.